

Μιχάλης Π. Λυμπεράτος

Η ιστορική ιδιοτυπία, η ηγεμονία και η αυτονομία των κινημάτων στον Γκράμσι: μεθοδολογικοί άξονες για την προσέγγιση της ιστορίας του εργατικού κινήματος στην Ελλάδα.

Η ενασχόληση με το έργο του Γκράμσι καθίσταται αναγκαία για πολλούς λόγους: ανάμεσα σε αυτούς και για προβλήματα που αφορούν την άρθρωση του ιστορικού λόγου. Αυτό σε μια εποχή που βρίσκεται σε εξέλιξη μια μεθοδολογική αναδίπλωση που «αναθεωρεί» την υπάρχουσα ιστορική γνώση προς όφελος του εμπειρισμού, του μετανεωτερικού υποκειμενισμού,¹ των «κατασκευαστικών» και «γλωσσο-κειμενικών στροφών».²

Είναι γεγονός ότι η εμφάνιση των «νέων» αυτών μεθοδολογικών προσεγγίσεων δεν αντανακλά μόνο την ηγεμονία των νεοφιλελεύθερων ιδεολογικών εγκλίσεων τις δύο τελευταίες δεκαετίες. Έγινε και στη βάση των αδυναμιών της ιστορικής εκείνης τάσης, που πίσω από τα γεγονότα αναζητούσε κοινωνικές δομές και ταξικές σχέσεις, οικονομικούς κύκλους και πολιτικές συγκυρίες, ιδεολογικές διαδικασίες και ιστορικές πρωτοτυπίες. Ήταν επιστημολογικά εμπόδια που οδήγησαν σε μια μονοδιάστατη αιτιοκρατία, στον εξελικτικισμό, στην φαινομενολογία του νομοτελειακού οικονομισμού.

Για αυτό ακριβώς το λόγο το έργο του Γκράμσι καθίσταται σήμερα επίκαιρο: γιατί μπορεί να διαυγάσει τα υπάρχοντα ρήγματα στις προσεγγίσεις της ιστορίας του ελληνικού εργατικού κινήματος που επιτρέπουν την ανάδυση των «αναθεωρήσεων». Ιδίως εκεί που βρίσκεται η αφετηρία των αδυναμιών αυτών: στην απώλεια της αίσθησης της ιστορικής ιδιοτυπίας, πάνω στην οποία, μόνο ένας διανοητής ενταγμένος μέσα στην ιστορική διαπάλη, όπως ο Γκράμσι, κατορθώνει να αταλάντευτα να εστιάζει.³

Εναντίον των μονο-αιτιακών αναλύσεων, το κύριο πρόβλημα σε μια απόπειρα διαλεκτικής προσέγγισης της ιστορίας, ο Γκράμσι, θέτει όχι μόνο το πρόβλημα των επιλογών του πολιτικού φορέα και των ενδεχόμενων λαθών του, αλλά την πολιτική με την ευρύτερη της διάσταση, ως οργάνωση κοινωνικών μετώπων, ως πόλεμο θέσεων, ως διαμόρφωση ηγεμονικών στρατηγικών. Με άλλα λόγια, αναδεικνύει την εκάστοτε πολιτική αναφορικότητα, το ζήτημα δηλαδή του ρόλου των

¹ Βλ. Μ. Π. Λυμπεράτος, «Προβλήματα αναγνώσεων στη μελέτη της ιστορίας του Εμφυλίου Πολέμου, *Ουτοπία*, τευχ. 73, Αθήνα 2007, σ. 44-47.

² Βλ. και Η. White, *The Content of the Form, Narrative Discours and Historical Representation*, Baltimore 1990 και W. Thompson, *Postmodernism and History*, New York 2004, 49-62.

³ Για τον φερόμενο ως ιστορικισμό στο Γκράμσι Λ. Γκρούπι, *Η Έννοια της ηγεμονίας στον Γκράμσι*, Αθήνα χ.χ 146-151.

αντικειμενικών συνθηκών και της σχέσης τους με τα ιστορικά στοιχεία της συγκυρίας.⁴

Γιατί τόσο ο Γκράμσι, όπως και ο Άλτουσερ αργότερα, επέμειναν σε αυτό το κομβικό σημείο, στην ένθεση των αντικειμενικών αντιφάσεων στον ορίζοντα των ιστορικών συνθηκών. Αυτές οι συνθήκες επικαθορίζουν αποφασιστικά τις αντιφάσεις, όπως το τοποθετεί ο Γκράμσι στα 1920, σε αναφορά με την ίδια την Οκτωβριανή Επανάσταση. Γιατί ήταν η συγκυρία, η συσσώρευση συνθηκών και των τάσεων, η συμπύκνωση των αντιθέσεων που κατέστησε δυνατή την επανάσταση αυτή και όχι οι θεωρητικές επιταγές του μαρξιστικού οικονομισμού.⁵

Αυτή η θεωρητική προσέγγιση είχε μια ιδιαίτερη πολιτική συνέπεια αλλά και παρήγαγε μια ουσιώδη μεθοδολογική κατεύθυνση: **αποδυνάμωσε την** ιδιότυπη τελεολογία μεγάλου τμήματος της ελληνικής ιστοριογραφίας είτε με τη μορφή της «θεωρίας των σταδίων» και των παραλλαγών της είτε ως μια απλή περιοδολόγηση των σχέσεων «εξάρτησης» του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού.⁶

Αντιθέτως, όταν δυνάμει των πολλαπλών απαιτήσεων της συγκυρίας, αναλύει κανείς τις ιστορικά συγκεκριμένες πολιτικές λειτουργίες, όπως ζητούσε ο Γκράμσι,⁷ τότε αναγνωρίζει τις ιστορικές διαδικασίες ως «τομές» που συντελούνται πολλαπλώς στο κοινωνικό πεδίο, ως μια ζώσα πραγματικότητα που επιταχύνεται και αναδιπλώνεται, εκτινάσσεται και καθυστερεί, και πάντως δεν εξελίσσεται γραμμικά.⁸

Γιατί ως συνέπεια αυτής της απουσίας θεωρητικών προϋποθέσεων, το **ΕΑΜ, για παράδειγμα, ως κοινωνικό φαινόμενο** έμεινε, ως επί το πλείστον, στο περιθώριο της επιστημονικής έρευνας και αναλύθηκε μόνο ως προς το αντιστασιακό του έργο. Εντούτοις, πέραν των άλλων, ήταν μια καθοριστική «τομή» στην νεώτερη πολιτική ιστορία, μια ευρεία κοινωνική σχέση, στα πλαίσια μιας ηγεμονικής σύγκρουσης και ενός διαρκούς πολέμου θέσεων με τη γραμισιανή έννοια. Ήταν, δηλαδή, μια σειρά επιταχυνόμενων συγκλίσεων και αναδιπλώσεων διαφορετικών κοινωνικο-πολιτικών πρακτικών.

Παρότι, εμφιλοχώρησε στην έρευνα η αντίληψη ότι το ΕΑΜ παρήχθη σχεδόν αυτόματα, «αντικειμενικά», δεδομένης της Κατοχής και των

⁴ V. Kiernan, «Antonio Gramsci, and the Other Continents» στο V. Kiernan and H. Kaye, *Imperialism and Contradiction*, 1995, 53-70.

⁵ Δεν είναι τυχαίος ο τίτλος του άρθρου του Γκράμσι της 24^{ης} Νοεμβρίου 1917 στο Ordine Nuovo «Η Επανάσταση ενάντια στο Κεφάλαιο» με τη δίσχημηση σημασία που αφορούσε και στο «Κεφάλαιο» του Μαρξ, βλ. και Λ. Γκρούπι, «Εισαγωγή» στο Α. Γκράμσι, *Οι Διανοούμενοι*, ο.π. σ. 28.

⁶ Μ. Π. Λυμπεράτος, *Στα Πρόθυρα του Εμφυλίου Πολέμου, Από τα Δεκεμβριανά στις εκλογές του 1946*, Αθήνα 2006, 14-25.

⁷ L. Althusser, *For Marx*, London 2005, σ.103-104

⁸ Όπως σημειώνει ο Γκράμσι οι άμεσες οικονομικές και κοινωνικές κρίσεις δεν παράγουν από μόνες τους αυθεντικά γεγονότα. Αυτά προϋποθέτουν σύνθετες επεμβάσεις στην ιστορική διαδικασία, Α. Γκράμσι, *Για το Μακιαβέλι για την Πολιτική και το Σύγχρονο Κράτος*, μετ. Φ.Κ, Αθήνα χ.χ, 90-93.

συνθηκών κοινωνικής εξαθλίωσης, το ΕΑΜ ήταν ένα πολυσύνθετο εγχείρημα, προϊόν μιας κεφαλαιώδους πολιτικής παρέμβασης στις συνθήκες της εποχής. Εκεί ακριβώς έγκειται τόσο η ιδιοτυπία όσο και η διάρκεια της επίδρασης του στην κοινή αντίληψη. Στο εσωτερικό του συνυπήρχαν και δοκιμάστηκαν πολλαπλές στρατηγικές: το «μετώπου ειρήνης» έναντι στο γερμανικό και βρετανικό ιμπεριαλισμό της **«Παλαιάς Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ» που βρισκόταν εγγύτερα στην παραδοσιακή μαρξιστική θεωρία,**⁹ οι αποφάσεις της 6^η Ολομέλειας του ΚΚΕ, που ανήγαγαν την εθνική ανεξαρτησία ως πρώτιστο καθήκον κάθε Έλληνα καθώς και η λογική μιας συμμαχίας, το εύρος της οποίας έφτανε μέχρι και το βασιλιά.¹⁰

Το ΕΑΜ στη ουσία, ήταν όλα αυτά στη διαπλοκή τους. Ήταν μια συνάρθρωση της θεωρίας με την ιστορική αναγκαιότητα, πολιτικών τάσεων και πολύπλευρων κοινωνικών συμφερόντων, μια ασταθής ισορροπία υπό συνεχή αναδιαμόρφωση, με ανακατατάξεις κοινωνικών συσχετισμών και αναδιατάξεις πολιτικών στόχων, όπως δηλαδή συμβαίνει σε κάθε αυθεντικό ιστορικό φαινόμενο. Το ίδιο συνέβη και με την μετεμφυλιακή ΕΔΑ: πέρα από μια **ανάγνωση** του τύπου του υποκατάστατου του παράνομου ΚΚΕ, στην πραγματικότητα ήταν ένα φαινόμενο με ξεχωριστή ιδιοτυπία που ενσωμάτωνε μια καταστροφική ήττα, την απαίτηση απόδοσης ευθυνών για αυτήν, την απουσία στελεχών με κινηματική εμπειρία, την συνεχή απειλή ποινικοποίησης, την ανυπαρξία μαζικών εργατικών εκπροσωπήσεων αλλά και μια πλούσια εαμική πολιτική παράδοση.

Να σημειωθεί τόσο το ΕΑΜ όσο και η ΕΔΑ αντλούσαν την ενότητα τους από μια επιτυχή επίλυση του ζητήματος του κοινωνικού συσχετισμού στο εσωτερικό τους. Με δεσπόζων στοιχείο τα μακροπρόθεσμα ιστορικά συμφέροντα της εργατικής τάξης, εξασφαλίστηκε μια ηγεμονία, χωρίς να συρρικνωθεί το εύρος των άλλων πολιτικών συντελεστών της συμμαχίας και χωρίς να εξοριστούν τα συμφέροντα τους από τους πολιτικούς ορίζοντες της.¹¹

Μάλιστα, ιδίως στο ΕΑΜ, το θέμα της πολιτικής ηγεμονίας, όπως ακριβώς το ήθελε και ο Γκράμσι, επιλύονταν την ίδια στιγμή που διευρύνονταν ως κοινωνική συμμαχία.¹² Η κυριαρχία των θεσμών και

⁹ ΚΚΕ, Μανιφέστο της Κ.Ε του ΚΚΕ, 7 Δεκεμβρίου 1940, Απόφαση της ΚΕ του ΚΚΕ, 18 Μαρτίου 1941 και Μανιφέστο της ΚΕ του ΚΚΕ 3 Μαΐου 1941, Επίσημα κείμενα του ΚΚΕ, τομ. 5, Αθήνα 1981, σ. 9-34.

¹⁰ Απόφαση της 6^{ης} Ολομέλειας της ΚΕ του ΚΚΕ, ο.π. σ. 37.

¹¹ Ο Γκράμσι σημειώνει έναντι εκείνων (Bordiga) που αναζητούσαν ρεφορμιστικές παρεκκλίσεις στην τακτική, ότι δεν ήταν η τακτική εκείνη που θα καθόριζε την αποφυγή των παρεκκλίσεων αλλά η ιδεολογική ετοιμότητα, η αυτοκριτική και η επιμονή στους επαναστατικούς στόχους στο εσωτερικό του κόμματος. A. Gramsci, «Sterile and Negative Criticism», *L'Unità* 30 Σεπτεμβρίου 1925, (μετ. M. Abidor), www.marxists.org/arcives/gramsci.

¹² Κατά κανένα τρόπο δε επρόκειτο για μια στρατηγική ταξικών συμβιβασμών, βλ. και C. Harman, Αντόνιο Γκράμσι, Ο Γκράμσι ενάντια στον Ρεφορμισμό, Αθήνα 2007, σ. 81.

των μορφών οργάνωσης της εργατικής τάξης, οι μαζικές απεργίες, οι λαϊκές εξουσίες με τη μορφή των «σοβιέτ», τα ανταρτικά σώματα με τη δομή εργατικών συνελεύσεων, προέκυπταν αβίαστα δυνάμει ενός συνεχούς πολέμου «θέσεων» και μιας ευφυούς στρατηγικής συμβιβασμών.¹³ Είναι χαρακτηριστικό ότι την ίδια στιγμή που οργανώνονταν με τη συνδρομή των μαζών αυτή η ηγεμονία, το ΕΑΜ παραχωρούσε ακόμη και την ηγεσία του σε αστούς πολιτικούς, του τύπου των Παπανδρέου και Κανελλόπουλου ή προέβαινε, όχι χωρίς επιπτώσεις, σε υποχωρήσεις της μορφής της συμφωνίας του Λιβάνου.

Αυτή ακριβώς η **διαύγαση** του τρόπου που συγκροτήθηκε και επιτεύχθηκε η πολιτική ενότητα στο εσωτερικό του ΕΑΜ προϋποθέτει τις έννοιες του Γκράμσι, ιδίως ως προς την **κατανόηση** της σχέσης της πολιτικής ηγεμονίας με την **κυρίαρχη ιδεολογία**.¹⁴ Έναντι μιας ιδεολογικής παράδοσης εξαιρετικά ισχυρής που διαθέτει το επίχρισμα της «κοινής λογικής», το ΕΑΜ την κλόνισε ακόμα και στο πλέον προνομιακό της πεδίο: **την εθνική ιδεολογία**. Κατόρθωσε δηλαδή να μετασχηματίσει τον πατριωτισμό σε συμπλήρωμα του αντιφασιστικού διεθνισμού, και την επίπλαστη αταξική ενότητα που παρήγαγε σε μηχανισμό πρόταξης της ανάγκης για κοινωνική μεταβολή.¹⁵

Μέσα σε αυτή τη διαδικασία μετασχηματισμού, όπως το είχε επισημάνει ο Γκράμσι, προσδιοριστικός αποδείχθηκε και ο ρόλος της κουλτούρας. Ο

¹³ Να σημειωθεί ότι οι συμβιβασμοί αυτοί πήραν τη μορφή συμμαχιών με στρώματα και μερίδες της μικροαστικής τάξης αλλά ποτέ δεν ξεπέρασαν σε κοινωνική ευρύτητα δυνάμεις που κατά τον Γκράμσι μπορούσαν να πολωθούν προς την εργατική τάξη. Αντίθετα, στην Ιταλία ο Ρ. Τogliatti μεταπολεμικά διεύρυνε σε τέτοιο βαθμό το εύρος των κοινωνικο-πολιτικών αυτών συμμαχιών ώστε μετέτρεψε τον «πόλεμο θέσεων» του Γκράμσι σε «πόλεμο τακτικισμών», όπως αρκετοί τον κατηγορήσαν, Ρ. Ginsborg *A History of Contemporary Italy, 1943-1980*, London 1990, 46.

¹⁴ Προφανώς αυτό δεν είχε σχέση με μια εξ εφόδου κατάληψη της εξουσίας ή τη λογική της αναμονής της «μεγάλης νύχτας της επανάστασης» αλλά με αυτό που τόνιζε ο Γκράμσι ως αξιοποίηση τακτικών ελιγμών, απόκτηση καινούργιων συμμάχων για το προλεταριάτο, σταδιακή καταστροφή του επιθετικού και του αμυντικού μηχανισμού του αστικού κράτους και των θεσμών του, αξιοποίηση όλων των διαθέσιμων εφεδριών. Α. Gramsci, "Maximalisation and Extremism", *L'Unita*, 2 July 1925, (μετάφραση Μ. Abidor), www.marxists.org/arcives/gramsci.

¹⁵ Όπως το διατυμπάνιζε το ίδιο το ΚΚΕ, η «λαϊκή δημοκρατία κάνοντας βαθιές μεταρρυθμίσεις (αναδασμό της γης, εθνικοποιήσεις των μεγάλων βιομηχανιών, τραπεζών, μεταφορών, εξωτερικού εμπορίου) και λαμβάνοντας ριζικά μέτρα υπέρ των εργατών και των αγροτών, θα ανέπτυσε τις παραγωγικές δυνάμεις του τόπου και έτσι με αμυντική βάση ικανή θα εξασφάλιζε και τα σύνορα. Με ώριμες τις δημοκρατικές δυνάμεις στην Ελλάδα και τα Βαλκάνια θα ξερίζωνε τις αιτίες του σπαραγμού των Βαλκανίων και θα έκανε δυνατή την ειρηνική συμβίωση των λαών τους. ΚΚΕ, *Το Εθνικό μας πρόβλημα και το ΚΚΕ*, εκδ ΚΟΜΕΠ, αρ. 4, Αθήνα 1943, 27-28, 45-35. Πρέπει να σημειωθεί ότι το «εθνικό» αυτό πρόγραμμα, ιδιαίτερα δύσκολο στη διατύπωση του από ένα κομμουνιστικό κόμμα, περιείχε και σημεία που επέτρεπαν και φαινόμενα υποστήριξης των εθνικών στόχων της χώρας και μάλιστα ακόμα και αν ακύρωναν τη διεθνιστική προοπτική. Στο πλαίσιο αυτό στα 1945 το ΚΚΕ έφτασε μέχρι του σημείου να διακηρύξει ότι δεν θα εξέφραζε αντιρρήσεις αν ο ελληνικός στρατός εισέβαλε στη Βόρειο Ήπειρο. Βλ και Μ. Π. Λυμπεράτος, «Εθνικές διεκδικήσεις και πολιτικοί αποκλεισμοί: η διαμόρφωση του ιδεολογικού υποστρώματος του εμφυλίου πολέμου», *Ιστορικά*, τ. 34, 2001, 202-205. Ωστόσο, παρά τις όποιες παρεκκλίσεις, οποιαδήποτε συζήτηση για «εθνικισμούς» της Αριστεράς πρέπει να διεξάγεται στη βάση του γεγονότος ότι το ΕΑΜ συγκροτήθηκε στο πλαίσιο ενός λυσσαλέου ιδεολογικού ανταγωνισμού με τις αστικές δυνάμεις που στήριζαν τα πάντα στην υποτιθέμενη εθνική μειοδοσία της Αριστεράς.

λαϊκός πολιτισμός της αντίστασης και τη συγκρότηση μιας νέας αντιστασιακής ηθικής καθόρισαν την ενσωμάτωση των δύσπιστων αγροτικών μαζών. Δεν είναι τυχαίο ότι στο Βουνό είχε κυκλοφορήσει ακόμα και οδηγός κοινωνικής συμπεριφοράς για κάθε μαχητή του ΕΛΑΣ. Όμως, ακόμα πιο σημαντική αποδεικνύεται η συμβολή του Γκράμσι στην κατανόηση του κομβικού παράγοντα της όλης διαδικασίας: του **εργατικού κόμματος της Κατοχής, του ΚΚΕ**. Γιατί αυτό πραγματοποίησε την άρθρωση των στοιχείων της ιστορικής πραγματικότητας σε μια συνεκτική στρατηγική, όπως ζητούσε τη δεκαετία του 1920 ο Γκράμσι. Έφερε συστηματικά σε επαφή το αντιστασιακό κίνημα με επεξεργασμένες στοχοθεσίες αλλά και τη μαρξιστική θεωρία. Έναν μαρξισμό προσδεδεμένο στις ανάγκες της συγκυρίας, αλλά και την **ευθύνη άσκησης εργατικής εξουσίας** υπό τη συνεχή παρέμβαση των μαζών. Και δεν ήταν οι «εξουσίες του Βουνού» παρά το αποκορύφωμα. **Ήδη**, μετά τις αλλαγές του 1934, ο πολιτικός λόγος της αριστεράς αποδύθηκε σε μια συνεχή εκδίπλωση επιχειρημάτων και αλληλοπροσδιορισμών με την κινηματική διαδικασία, δεδομένο που δεν προσέχθηκε πάντα από την **αριστερή ιστορική προσέγγιση**, τμήμα της οποίας αναζητούσε μονοδιάστατα και σχεδόν εξαναγκαστικά επιβεβαιώσεις σταλινικού ολοκληρωτισμού στον λόγο αυτό.

Ο Γκράμσι το είχε, όμως, θέσει ρητά: για να καταστεί εφικτό ένα ιστορικό αποτέλεσμα, ανάλογο με το «Παλλαϊκό Μετώπο», το ΕΑΜ αλλά και την ΕΔΑ, προϋπόθεση ήταν η κατανόηση των αναγκαιοτήτων που υπερβαίνουν τις στενές απαιτήσεις μιας πολιτικής πρωτοπορίας. Πρόκειται για μια συνθήκη που αναπροσαρμόζει πρωτίστως το ίδιο το μαρξιστικό κόμμα γιατί επεκτείνει εν δυνάμει το προνόμιο της άρθρωσης πολιτικής σε όλους όσους εμπλέκονται με τις απαιτήσεις της ταξικής πάλης. Είναι το κόμμα που είναι σε θέση να «ανοίξει» στο κίνημα. Αυτό ακριβώς συνέβη με το κομμουνιστικό κόμμα της τελευταίας φάσης του Μεσοπολέμου και κυρίως της Κατοχής: αναδείχθηκε σε ένα κόμμα μαζών, και μάλιστα το ίδιο μετασχηματίστηκε τόσο, ώστε στα 1944 να καταστεί στο μεγαλύτερο μέχρι τότε της χώρας, με πάνω από 200.000 μέλη.

Όπως το προέβλεψε ο Γκράμσι, μπορεί σε κάθε κόμμα να υπάρχει το στρώμα που είναι προικισμένο με την εξαιρετική δύναμη της συνοχής, της πειθαρχίας, της εφευρετικότητας και της συνθετικής ικανότητας, αλλά από μόνο του το στρώμα αυτό δεν μπορεί να δημιουργήσει τίποτα, αν το κόμμα δεν διαθέτει τη δυνατότητα να διευρύνει συνεχώς το στρώμα αυτό.¹⁶ Πράγματι, ειδικά την περίοδο της Κατοχής, συγκροτήθηκε ένα ευρύ στρώμα κομμουνιστών-διανοουμένων, ικανό για

¹⁶ Οι ιδέες του Γκράμσι για τον λαϊκό πολιτισμό και τις συλλογικές αναπαραστάσεις έστρεψαν μια γενιά ιστορικών σε καινούργια αντικείμενα ιστορικής έρευνας, H. Kaye, "Political theory and History: Gramsci and the British Marxists Historians", *Italian Quarterly*, 25, 1984, 97-84.

διεύθυνση και οργάνωση, φορέας μιας αυτόνομης πρωτοβουλίας στην επεξεργασία των σχεδίων δράσης. Αυτοί κατά χιλιάδες διαχύθηκαν στην κοινωνία και την αναδιαμόρφωσαν. Επιστρατεύθηκαν ακόμα και διανοούμενοι του ευρύτερου δημοκρατικού φάσματος. Έτσι, για παράδειγμα, η «**Λαϊκή Δικαιοσύνη**» των **Βουνών**, μορφοποιήθηκε από ένα καθηγητή του Αστικού Δικαίου στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, τον **Δημήτριο Ζέπο**, προσφέροντας στον αμόρφωτο αγρότη, λαϊκό δικαστή, το κύρος μιας επιστημονικής νομολογίας.¹⁷

Όσο και έναντι του κινδύνου της εσωκομματικής απειθαρχίας, που τρώμαζε πάντα τους οπαδούς του «κλειστού» κόμματος, η πρωτοφανής πειθαρχία που διαφυλάχθηκε στο ΚΚΕ και τον ΕΛΑΣ, κατά τη διάρκεια του αντάρτικου, επιβεβαίωσε πλήρως τη θέση του Γκράμσι ότι το ζήτημα της ελευθερίας μέσα στο κόμμα δεν τίθεται εξαιτίας του γεγονότος της πειθαρχίας, αλλά εξαιτίας «**της πηγής που διατάζει την πειθαρχία**».¹⁸

Να σημειωθεί ότι ακόμα και την εποχή της **Απελευθέρωσης**, όταν η απαίτηση τιμωρίας των προδοτών ήταν εκρηκτική, το ΚΚΕ εξασφάλισε απόλυτη τάξη, που διαταράχθηκε σε **ελάχιστες περιπτώσεις**: η εξουσία παραδόθηκε ομαλά στη νόμιμη κυβέρνηση ακόμα και σε σύγκριση με χώρες όπως η Γαλλία και η Ιταλία, όπου η δράση των αντίστοιχων Ταγμάτων Ασφαλείας ήταν αναλογικά πιο περιορισμένη.

Το ίδιο επιβλητική της ιστορικής ανάλυσης είναι και η συμβολή του Γκράμσι στη διαμόρφωση της αντίληψης του **τι είναι μάζα και κίνημα** και πως αυτή η μάζα επαναστατικοποιείται.¹⁹ Γιατί η ιστοριογραφία του αριστερού κινήματος στην Ελλάδα ήταν συνήθως δέσμια μιας αντίληψης που είτε υπερτιμούσε, είτε υποβάθμιζε το ρόλο της μάζας αυτής. Έτσι, είτε οι μαχητές του ΕΛΑΣ εμφανίστηκαν ως τυφλά ενεργούμενα των κομματικών εντολών είτε ως «άτακτοι» που διόρθωναν, συχνά-πυκνά, την κομματική γραμμή.

Ωστόσο, το ΕΑΜ πολύ απέχει από τις σχηματοποιήσεις αυτές. Χρειάζεται μεθόδους ανάλυσης που γειώνουν τον εργάτη και τη μάζα στο κοινωνικό τους έδαφος. Όπως έγραφε ο Γκράμσι, ο εργάτης είναι μια σύνθεση στοιχείων, προλετάριος στην κοινωνική του πρακτική και μικροαστός στις ιδεολογικές του αναφορές. Ως ετερογενής οντότητα δεν γίνεται αυτόματα επαναστάτης. Πιθανότατα θα επιδείξει έναν μαχητικό ρεφορμισμό. Αντίθετα, αυτόνομη πολιτική κουλτούρα θα αποκτήσει μόνο όταν θα καλλιεργηθεί συνειδητά και θα συνδεθεί με τον επεξεργασμένο μαρξισμό.²⁰

¹⁷ Βλ. και τον Πρόλογο του Π> Κανελλόπουλου στο Δ. Ζέπου, «Λαϊκή Δικαιοσύνη», Αθήνα 1986.

¹⁸ Α. Γκράμσι, Παρελθόν και Παρόν, Αθήνα 1974, σ. Α. Γκράμσι, Παρελθόν και Παρόν, Αθήνα 1974, σ.33-34.

¹⁹ J. Femia, *Political Theory of Antonio Gramsci*, Oxford 1981, 123-182.

²⁰ A. Gramsci, «Letter to Palmiro Togliatti», October 26, 1926, *Gramsci a Roma, Togliatti a Mosca*, edited by Chiara Daniele. Giulio Einaudi Editore, Turin, 1999, (μετάφραση Μ. Abidor), www.marxists.org/arcives/gramsci.

Προς επίρρωση αυτού, χαρακτηριστική είναι η περίπτωση των αγροτών στη σχέση τους με το ΕΑΜ. Ο παραδοσιακός τους ατομισμός, η κουλτούρα του «χωραφιού που πρέπει να αυγατίζει», ο απομονωτισμός του μικροϊδιοκτήτη, χωρίς να απορριφθούν άρδην, μετασχηματίστηκαν. Το ΕΑΜ τους κέρδισε, αξιοποιώντας τις ίδιες τις παραδοσιακές κοινωνικές τους αναπαραστάσεις: περιορίζοντας την ληστεία και την αρπαγή του «γεννήματος». Αργότερα, τους έμαθε με τη «μάχη της σοδειάς» ότι υπάρχει και η κοινωνική αλληλεγγύη και η συλλογική δράση.

Για να επιτευχθεί, όμως, αυτό, συντελέστηκε αυτό που ο Γκράμσι θεωρούσε αναγκαίο όρο επαναστατικοποίησης: την απρόσκοπτη εμπλοκή τους με κινηματικές διαδικασίες, την ίδια την πολιτική πράξη. Αυτό ακριβώς προσέφεραν οι **Λαϊκές Εξουσίες** στο βουνό: τη μία λαϊκή συνέλευση να διαδέχεται την άλλη, το ένα όργανο τοπικής αυτοδιοίκησης να συμπληρώνει το προηγούμενο. Η παρουσία δε του καθοδηγητή έφερνε το μαρξισμό κοντά στον απλό εργάτη και αγρότη, που αποκτούσε πρωτίστως μια αντίληψη του ίδιου του εαυτού του. Έτσι σταδιακά έπαυε να λειτουργεί κατακερματισμένα, με ξεσπάσματα δράσης και άμεσες αναδιπλώσεις, εξτρεμισμό και ταυτόχρονα καιροσκοπισμό. Δημιουργήθηκε, δηλαδή, αυτό που ο Γκράμσι ονόμαζε «**ευθυκρισία**» (Buono senso).²¹

Στην ουσία το ΕΑΜ ήταν ένας πόλεμος θέσεων με την ατομική κουλτούρα του κάθε μέλους, και υφίστατο συχνά τις επενέργειες «ξεσπασμάτων οργής». Χαρακτηριστικό παράδειγμα τα Δεκεμβριανά: το λαϊκό θυμικό ξέσπασε έναντι της πρόκλησης της πλατείας Συντάγματος στις 3 του Δεκέμβρη, σε πείσμα της ειρηνικής στρατηγικής του κόμματος. Οι αντίπαλοι του ΚΚΕ το επιδίωξαν. Το ΚΚΕ σε μεγάλο βαθμό υποχρεώθηκε να ευθυγραμμιστεί με το λαϊκό θυμικό και να εμπλακεί σε μια σύγκρουση χωρίς σαφή πολιτική στρατηγική με καταστροφικά αποτελέσματα.²²

Εκτός των άλλων, ο Γκράμσι αμφιβάλλει, επίσης, και για τον ρόλο της οικονομικής κρίσης ως προϋπόθεση ριζοσπαστικοποίησης των μαζών, ζήτημα που προσδιόρισε μεγάλο τμήμα των ιστορικών προσεγγίσεων. Γιατί η κρίση δημιουργούσε μεν ένα πιο ευνοϊκό έδαφος για τη διάδοση των επαναστατικών ιδεών αλλά χωρίς αυτές τις ιδέες, οι συνέπειες της κρίσης εκφυλίζονταν.²³ Αντίθετα, για την ριζοσπαστικοποίηση αυτή απαιτούνται ιδέες, που να είναι κατά τον Γκράμσι, « μεγάλες, στο βαθμό που είναι εφαρμόσιμες, δηλαδή στο βαθμό που φωτίζουν μια πραγματική

²¹ Βλ. για τη λειτουργία και την οργάνωση των Λαϊκών Εξουσιών, Θ. Τσουπαρόπουλος, *Οι Λαοκρατικοί Θεσμοί της Εθνικής Αντίστασης*, Αθήνα 1989 και Θ. Παπαθανασόπουλος, *Λαϊκό Δημόσιο Δίκαιο, 1941-1945*, Αθήνα 1982.

²² Μ. Π. Λυμπεράτος, *Μύθοι και Πραγματικότητες για τα Αίτια του Εμφυλίου Πολέμου*, Λιβαδειά 2006, 13.

²³ Α. Γκράμσι, *Παρελθόν και Παρόν*, Αθήνα 1974, σ.12.

σχέση.»²⁴ Αυτό ακριβώς παρεμποδίζει ο πολιτικός σεχταρισμός: αποδίδει, κατά τον Γκράμσι, σημασία αποκλειστικά στο μήνυμα και όχι και στους τρόπους με τους οποίους το μήνυμα αυτό έπρεπε να συνταχθεί και να διαχυθεί στις μάζες.

Έτσι, δεν βλέπει ότι το κόμμα δεν είναι μόνο μια τεχνική οργάνωση αλλά όλο το ενεργητικό κοινωνικό μπλοκ του οποίου το κόμμα είναι ο οδηγός. Εμφορεύεται δε από την αυταπάτη «ότι μπορούν να γίνουν οποιαδήποτε στιγμή ορισμένα πράγματα ακόμα και όταν η πολιτική κατάσταση έχει αλλάξει».²⁵ Αυτό, κατά τον Γκράμσι, **ωθούσε κατευθείαν στον πολιτικό απομονωτισμό, γεγονός που στην ελληνική ιστορία επιβεβαιώθηκε, με απτό τρόπο, την εποχή της θεωρίας του «σοσιαλφασισμού», την δεκαετία του 1920.**²⁶ Αντίθετα, με τη στρατηγική **των ενιαίων μετώπων της Αριστεράς του Μεσοπολέμου ξεκίνησε και ο ιστορικός της ρόλος στην ελληνική πολιτική ζωή.**²⁷ Οι μάχες των εργατών κατά των φασιστικών συμμοριών στα 1936, συνεχίστηκαν στην αντίσταση του ΕΑΜ, και τον αγώνα για τη δημοκρατία της ΕΔΑ.

Προϋπόθεση, βεβαίως, ήταν να μην εγκλωβιστεί κανείς μέσα σε ένα κλίμα μικροπολιτικού καιροσκοπισμού. Πράγματι, συνέβαλε αποφασιστικά υπέρ της Αριστεράς το γεγονός ότι, ήδη από το Μεσοπόλεμο, δεν χρησιμοποίησε ποτέ τον εκλογικό μηχανισμό ως ένα πεδίο διεκδίκησης μιας απλής κοινοβουλευτικής έκφρασης. Αντίθετα, εκεί που κάποιοι απείχαν, το Παλλαϊκό Μέτωπο απέρριψε την πρακτική του εκλογικισμού και της εμπλοκής στις μικροπολιτικές αντιθέσεις των αστικών κομμάτων και χρησιμοποίησε τις εκλογές ως υποκινητή για τη συγκρότηση παλλαϊκών μετώπων. Δεν αρνήθηκε ακόμα και συμπλεύσεις του τύπου του «συμφώνου Σοφούλη-Σκλάβαινα», προς όφελος της στρατηγικής αυτής.²⁸

Στην πραγματικότητα, όλες οι ιστορικές καμπές του εργατικού κινήματος στην Ελλάδα, (το Παλλαϊκό Μέτωπο, το ΕΑΜ, η ΕΔΑ) απηχούσαν την λογική του Γκράμσι ότι «κόμμα» και «κίνημα» όφειλαν να διατηρήσουν τις διακριτές τους θέσεις, στη διαλεκτική τους διαπλοκή. Δεν έπρεπε δηλαδή να συμβεί εκείνο που καθόρισε την εξέλιξη της Οκτωβριανής Επανάστασης μετά το θάνατο του Λένιν: το κόμμα να επιβληθεί, να περιχαρακωθεί και να καταργήσει το κίνημα. Ο Γκράμσι του Ordine Nuovo, αυτό ακριβώς υπερασπίστηκε: τα εργατικά συμβούλια, το

²⁴ Ο.π. σ. 8.

²⁵ Α. Γκράμσι, ο.π. σ.40.

²⁶ Τόσο ο Γκράμσι όσο και ο άλλος θεωρητικός της πολιτικής επιστήμης της εποχής του Γκράμσι στην Ιταλία ο Gaetano Mosca, παρά τις μεγάλες ιδεολογικές τους διαφορές, τόνιζαν ότι ήταν αυταπάτη να πιστεύει κανείς ότι ακόμα και σε ένα κοινοβουλευτικό σύστημα οι εκλογές εξασφαλίζουν τη λαϊκή έκφραση και ότι δεν ήταν ένας μηχανισμός νομιμοποίησης της ικανότητας των πολιτικών elite να επιβάλουν τους εκλεκτούς τους. Βλ. M. Finocchiaro, Rethinking Gramsci's Political Philosophy, 4-5 (www.bu.edu/wcp/papers/Poli/Polifino.Htm).

²⁷ A. Gramsci, Selections from the Prisons Notebooks, London 1971, σ. 237.

²⁸ Μ. Λυμπεράτος, «Το Ελληνικό Λαϊκό Μέτωπο», ο.π σ. 88-89.

κίνημα, δηλαδή, μέσα στο οποίο δρούσε το κόμμα. Άλλωστε η ίδια η σκέψη του Γκράμσι ήταν προϊόν αυτού του κινήματος: των «εσωτερικών επιτροπών» που προέκυψαν μέσα από τις διαδοχικές απεργίες στα εργοστάσια της FIAT στο Τορίνο μεταξύ 1911 και 1922 αλλά και την εργατική αντίσταση στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο.²⁹

Τον Αύγουστο του 1920 ο Γκράμσι υπογράμμισε ότι όλα τα κεφαλαιώδη ιστορικά αποτελέσματα προϋποθέτουν «να μελετήσουμε αυτό που συμβαίνει στις εργατικές μάζες». ³⁰ Και ιδίως τις μορφές αυτό-οργάνωσης, τα σπέρματα εργατικής διακυβέρνησης, τις εργοστασιακές επιτροπές.³¹ Μάλιστα, ακόμα και αν υπάρχουν θεωρητικά στοιχεία πριν από το κίνημα η τελική τους ανάπτυξη βρίσκεται αφεύκτως στη σύνδεση τους με αυτό. Το επιβεβαίωσε και η ΕΔΑ: δεν θα έφτανε ποτέ στο επίπεδο να καθίσταται αξιωματική αντιπολίτευση στα 1958, αν δεν είχε συνδεθεί με τους μαζικούς αγώνες για το Κυπριακό και το φοιτητικό κίνημα.

Το ίδιο το ΕΑΜ για να διαφυλάξει τον χαρακτήρα του ως κίνημα επέλεξε ακόμα και την πλαστή αναπαραγωγή υποτιθέμενων συσχετισμών, για να μην υποκατασταθούν οι άλλες κοινωνικές συνιστώσες. Όπου, αντίθετα, επιχειρήθηκε μια τέτοια υποκατάσταση, τα αποτελέσματα ήταν καταστροφικά. Το μέλλον του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας προδιαγράφηκε όταν συρρικνώθηκε υπέρ ενός τμήματος της κομμουνιστικής του συνιστώσας.³²

Από την άλλη, η εγκατάληψη στον **κινηματικό αυθορμητισμό** παρήγαγε ανάλογες αποτυχίες. Η περίπτωση της διαφοροποίησης Βελουχιώτη στα 1945 ήταν χαρακτηριστική: χωρίς πολιτικά επεξεργασμένη κατεύθυνση, επιδίωξε την «αντίσταση» στο καθεστώς που διαμορφώθηκε μετά τη Βάρκιζα, παραγράφοντας τον πολιτικό κίνδυνο αποδιάρθρωσης του ΕΑΜ, που αποτελούσε το μόνο πολιτικό καταφύγιο της εποχής. Αυτό προδιέγραψε και το μέλλον του «νέου ΕΛΑΣ» του Βελουχιώτη.³³ Όπως το έθεσε ο Γκράμσι χωρίς μια συνειδητή πολιτική διεύθυνση ο αυθορμητισμός εξελίσσεται σε μια σπασμωδική αντίδραση.³⁴

²⁹ A. Gramsci, "Men of Flesh and Blood", *L'Ordine Nuovo*, May 8, 1921, (μετάφραση M. Abidor), www.marxists.org/arcives/gramsci.

³⁰ C. Bambery, Αντόνιο Γκράμσι, στο C.Harman-C.Bambery, *A. Γκράμσι, Η ζωή και οι Ιδέες ενός Επαναστατή*, ο.π., 26-34.

³¹ A. Γκράμσι, *Παρελθόν και Παρόν*, ο.π. σ.30.

³² Το ΚΚΕ προσπάθησε να μην περιορίσει το ΔΣΕ ως κατεξοχήν κομμουνιστική έκφραση και μάλιστα απεύθυνε πρόσκληση και στον Η. Τσιριμώκο να ενταχθεί στην Προσωρινή Κυβέρνηση του ΔΣΕ. Όμως το ΣΚΕ-ΕΛΔ είχε πλέον διαχωρίσει τη θέση του, κατηγορώντας το ΚΚΕ για εν κρυπτώ επιμονή σε εμφυλιοπολεμικές λογικές, *Μάχη* 6 Αυγούστου 1947 και 12 Δεκεμβρίου 1947.

³³ Για το θέμα Μ. Π Λυμπεράτος, *Στα πρόθυρα του Εμφυλίου Πολέμου*, ο.π., 118-126.

³⁴ Ο.π. σ.25.